

**ЗИЁУДДИН ФОРСИИ
ХУЧАНДӢ ВА ВЕЖАГИҲОИ
ДЕВОНИ Ӯ**

Ҳочиев Абдуфаттоҳ Қосимович, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ-и “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**ЗИЯУДДИН ХУДЖАНДИ
ФОРСИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО
ДИВАНА**

Ходжиев Абдулфаттоҳ Қосимович, канд. филол. наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ «ХГУ им. академика Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**ZIYAUDDIN KHUJANDI
FORSI AND THE FEATURES
OF HIS DIVAN**

Hojiev Abdulfattoh Kosimovich, candidate of Philology, docent of Tajik classic literature department under SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** abdufattoh12@mail.ru

Ду нусхаи хаттии девони Зиёуддин Хучандӣ маъруф ба Форсӣ баррасӣ шудааст. Таъкид гардидааст, ки аввалин бор девони Зиёуддини Хучандиро, ки дар китобхонаи Донишгоҳи Кембриҷ ниғаҳдорӣ мешавад, ховариносои англис Д.Робертсон соли 1951 муаррифӣ карда буд. Муаррифии комилтари дастнависи Донишгоҳи Кембриҷ ва таркиби жанрии девон дар ин мақола сурат гирифтааст. Ҳамчунин оид ба андешаҳои адабиётшиносои маъруфи тоҷик А.Насриддинов вобаста ба нусхаи мазкур мулоҳизаронӣ шудааст. Хати хоно ва зебои ин нусха махсус мавриди таъкиди муаллиф қарор гирифтааст. Дар бораи нусхаи дигари девони Зиёуддини Хучандӣ, ки дар китобхонаи Кохи Гулистон (Эрон) маҳфуз ва нисбатан мукамалтар ва қадимитар аст низ мулоҳизоте ироа шудааст. Таъкид гардидааст, ки девони дар Кохи Гулистон маҳфузбуда бо хатти хеле печида ва душворхони “таълиқ” навишта шудааст. Таҳлили муқоисавии ду девон аз рӯи қолабҳои шеърӣ сурат гирифтааст. Дар маҷмӯъ, муаллиф ба хулосае расидааст, ки мавҷудияти ҳар ду нусха заминаи навири осори Зиёуддини Форсии Хучандиро фароҳам сохтааст.

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти тоҷики, асри XIII, Зиёуддин Форсии Хучандӣ, девон, Донишгоҳи Кембриҷ, таълиқ, Китобхонаи Кохи Гулистон, Д.Робертсон

Предложено описание двух диванов малоизвестного персидско-таджикского поэта XIII века Зияуддина Худжанди, также известного под нисбой «Форси». Отмечается, что впервые о существовании дивана Зияуддина Форси Худжанди в библиотеке Кембриджского университета еще в 1951 году сообщил английский востоковед Дональд Робертсон. Приводится полное описание Кембриджской рукописи и жанрового состава дивана. После анализа данной рукописи внесены уточнения в описание жанрового состава дивана из библиотеки Кембриджского университета, составленного известным таджикским литературоведом А. Насриддиновым на основе статьи Д. Робертсона. Особо отмечаются ясность и разборчивость почерка, которым написан диван. Также дается описание второго, более полного и более древнего дивана Зияуддина, обнаруженного в библиотеке Кохи Гулистон (Иран). Подчеркивается, что диван, хранящийся в Кохи Гулистон, написан очень сложным и неудобочитаемым почерком «таълиқ». Осуществлен сравнительный анализ двух диванов в плане жанрового состава. Делается вывод, что наличие двух диванов создаёт предпосылки для издания сборника поэтического наследия Зияуддина Форси Худжанди.

Ключевые слова: история персидско-таджикской литературы, XIII век, Зияуддин Форси Худжанди, диван, Кембриджский университет, таълик, библиотека Кохи Гулистон, Д. Робертсон

The article offers a description of two divans of the little-known Persian-Tajik poet of the 13th century Ziyauddin Khujandi, also known as nisba Forsi. It is noted that the existence of the divan of Ziyauddin Forsi Khujandi in the library of Cambridge University was first reported back in 1951 by the English orientalist Donald Robertson. A complete description of the Cambridge manuscript and the genre composition of the divan is given. After analyzing this manuscript, clarifications were made to the description of the genre composition of the divan from the Cambridge University library, compiled by the famous Tajik literary critic A. Nasriddinov based on an article by D. Robertson. Particular attention is paid to the clarity and legibility of the handwriting in which the divan is written. A description is also given of the second, more complete and more ancient divan of Ziyauddin, discovered in the library of Kohi Guliston (Iran). It is emphasized that the divan stored in Kokhi Guliston is written in a very complex and unreadable "talik" handwriting. A comparative analysis of two divans was carried out in terms of genre composition. It is concluded that the presence of two divans creates the prerequisites for the publication of the poetic heritage of Ziyauddin Forsi Khujandi.

Key-words: history of Persian-Tajik literature, the XIII century, Ziyauddin Forsi Khujandi, divan, Cambridge University, ta'lik, Kohi Guliston library, D. Robertson

Таҳқику баррасии зиндагӣ ва мероси шоирон вазифаи муҳимми адабиётшиносии муосир аст. Дар таърихи адабиёти тоҷик шоирон зиёд ҳастанд, ки ба сабабҳои гуногун номашон аз доираи назари аҳли пажӯҳиш пинҳон мондааст ва осорашон камтар ба таҳқиқ расидааст. Яке аз омилҳои ба доираи баррасии густардаву ҷомеъ ва ба таҳқиқи ҳамаҷониба кашида нашудани сарчашмаҳои хаттӣ ва феҳристи китобхонаҳои олам мебошад. Зеро ҳанӯз ҳам ба сабаби феҳрист нашудан ё ошноии комил надоштан бо нусхаҳои хаттии китобхонаҳои олам зиндагӣ ва мероси шоирони зиёде ношинохта мондааст.

Дар радифи садҳо шоири ношинохтаи адабиёти форсии тоҷикӣ Зиёуддини Хучандӣ 570–637 ҳ.қ./1191–1258 м. бо лақаби Форсӣ низ чехраи камошно буда ва ҳатто девонаш то кунун ба нашр нарасидааст. Ин дар ҳоле аст, ки дар тазкираҳо аз ӯ ба унвони шоири тавоно ва соҳиби сабки хос зикр кардаанд. Аз ҷумла, дар тазкираи «Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин» ин суҳанвар аз зумраи «шуарои мумтоз ва сарфарози замон» ва ҳам «фурӯғи гавҳари баёнаш» «аз ҷавҳари хуршед муниртар» ба ҳисоб омадааст [1, 2383].

Ҷустуҷӯ дар ҷунин сарчашмаҳои пурбори адабиву таърихӣ ин нуктаро исбот мекунад, ки Зиёуддини Хучандӣ аз зумраи пешравону пешоҳангони адабиёти аҳди худ буда ва аз бардоштҳои муаллифони онҳо дар боби шоир адабиётшинос Абдулманнони Насриддин дар мақолаи ҷудогонае бо номи «Зиёуддин Хучандӣ ва осори ӯ» [7] ва ҳамзамон дар «Тазкираи шуарои Хучанд» [6] хеле хуб натиҷагирӣ кардааст, ки аз такрори он парҳез кардем. Ҳамчунин роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти ин шоир муҳаққиқоне чун З.Сафо[10, 827–828], С. Нафисӣ[10] ва Абулфазли Муродӣ[5] изҳори назар намудаанд.

Аммо матлаби тозае, ки дар ин замина метавон афзуд, ин аст, ки дар девони ҷопнашудаи шоир ашъоре аз шоирони дигар дар васфи ӯ фароҳам омада, ки аҳамияти фаровони тарҷумаиҳолӣ доранд. Бешак, он ишораҳо барои муаррифии комили зиндагинома ва ҳунари шоирии Зиёуддини Хучандӣ созгор хоҳанд буд. Аз ин шоирон яке Асилуддин Каримуддавла мебошад, ки ҳамчун маддоҳи Зиёуддини Хучандӣ ва ба қасидаҳои ӯ ҷавобия навиштааст. Вай дар китъае фиристода ба унвони Зиёуддини Хучандӣ ҷунин гуфтааст:

*Зиёи давлату дин «шоҳи порсигӯён»,
Туйй, ки бар шуаро шеъри ту сар афрозад.
Хунар, ки ошиқи зор аст бар ҷамолиши табъ,
Мудом бо хати мушкин-т ишқ мебозад [12, 113].*

Чуноне мушоҳида мешавад, аз назари ҳамзамононаш Зиёуддини Хучандӣ «шоҳи порсигӯён» эътироф шуда ва ин нукта далели шуҳрат ва бузургии ин шоир дар асри худ мебошад.

Дар қасидаи ҷавобияи шоири дигари ин аср бо номи Шамсиддин Ҷавҳарӣ, ки девони Зиёуддинро дар ихтиёр дошта, ба сифоти ӯ боз ҳам равшантар ишора шудааст:

*Зи иттифоқи саъд овардам ба пеши ҷашм дӯш
«Баҳри девон»-и пур аз «дурр»-и Зиёи Порсӣ.
«Бикри табъаиш» дар кулаҳдорӣ ҷунон дидам, ки ӯ
Бар сари ҳар табъ меҳоҳад фикандан порсӣ [12, 116].*

Дар ҷанд қасидаи шоири дигар бо номи Шамсиддини Хола нуктаҳои муҳим дар мавриди шахсият ва мақоми хунарии Зиёуддини Хучандӣ нухуфта аст. Дар «Арафот-ул-ошиқин» ҳам як қасидаву қитъаи Шамсиддин Хола сабт шудаанд, ки фарогири нуктаҳои муҳим дар робита ба Зиёуддини Хучандӣ ҳастанд. Дар канори зикри фазилатҳо ва мақоми ахлоқии шоир вай ҷунин ишора мекунад:

*Хучанд «мулки маонӣ» зи зикри фазли ту ёфт,
Ҷунонки ном шараф ёфт аз Ҳасан «Майманд» [1, 2001].*

Як нуктаи муҳим дар ишораҳои Шамсиддин Хола асари насрӣ доштани Зиёуддини Хучандӣ аст, ки ду маротиба ба он таъкид шудааст:

*Ҳам аз ҳаловати насрат шакар баранд ба Ҳинд,
Ҳам аз таровати назмат ба Чин баранд паранд [1, 2001].*

Ва дар қитъаи дигар низ ба ин масъала ҷунин ишора мекунад:

*Зиёуддин зи шоҳи боғи дониш
Ба назму наср табъат дур фишонад.
Ҷунон ҷорист килкат гоҳи маънӣ,
Ки дар суръат зи ваҳм андар намонад.
Сарири килки маймунат шаҳобест,
Ки душманро ҷу шайтон мерамонад.
Насими лутфи табъат дар маҳи дай,
Зи отаи лолаву наргис дамонад.
Ҳамеҳоҳам, ки ҷун сабъулмасонӣ,
Дили ман дафтари мадҳи ту хонад.
Ба шеърат гар касе иқрор нақнад,
Ҷаҳонаш аз дари дониш биронад.
Касе мункир шавад мар Порсиро,
Ки ӯ одоби тозӣ нек донад [1, 2001].*

Чуноне мушоҳида мешавад, баробари назм Зиёуддини Хучандӣ ба эҷоди наср низ машғул буда, аммо то ҳол аз мероси насрии ӯ чизе шинохта нашудааст. Эҳтимол меравад, ки асари насрии ӯ низ мисли девонаш дар ғӯшае аз китобхонаҳои олам маҳфуз монда бошад. Вагарна ишораҳои ҳамзамонони ӯ беамина ба вучуд намеоянд.

Албатта, ашъори зиёде аз шоироне монанди Шамсиддин Амиралӣ, Сайидимом Нуриддини Кошонӣ, Шайхобиддин Хола, Имодии Шоир, Сайфиддини Исфарангӣ ва дигарон ҳастанд, ки ба Зиёуддини Хучандӣ бахшидаанд ва нуктаҳои муҳим ҳам дар он қасоид мавҷуданд, вале бо таваҷҷуҳ ба он ки ин масъала баҳси алоҳидаеро тақозо дорад,

тафсили онро дар ин навишта лозим намедонем. Аммо маҷмуи санадхое, ки дар тазкираҳо ва осори дигари таърихиву адабӣ дарҷ гардида, махсусан ашъори ба Зиёуддини Хучандӣ бахшидаи шоирони ҳамасраш баёнгари ин нукта аст, ки ӯ воқеан шоири тавоно ва офарандаи маъниҳои нав ва хунармандона будааст. Вале бо вучуди нақши ин шоир дар густариши адабиёти давр, мутаассифона, таҳқиқи ҳамҷониба ва муаррифиву нашри девони ӯ ҳанӯз ҷояш дар адабиётшиносӣ холист.

Девони ин шоир то чанд сол пеш барои аҳли таҳқиқ ноошно буд. Ҳатто барои касоне мисли С. Нафисӣ ва З. Сафо, ки таваҷҷуҳи зиёд ба омӯзиши таърихи адабиёт доштанд, низ ношинохта буда, муҳаққиқон танҳо бар асоси маҷмуаҳои фарогирандаи намунаҳои ашъори Зиёуддини Хучандӣ мулоҳиза рондаанд [7].

Доналд Робертсон касест, ки аввалин бор аз вучуди нусхаи девони Зиёуддини Форсии Хучандӣ, ки дар китобхонаи Донишгоҳи Кембриҷ нигоҳдорӣ мешавад, соли 1951 дар маҷаллаи «Journal of the Royal Asiatic Society» таҳти унвони «A Forgotten Persian poet of the Thirteenth century» (Шоири фаромӯшшудаи форсизабони асри XI – А. Ҳ.) хабар додааст [13, 103]. Мақолаи ӯ агарчи ҳамагӣ як саҳифа аст, аммо дар он солҳо арзишманд буд. Вале бо вучуди ин маълумоти овардаи муҳаққиқи номбурда чандон фарогир набуд. Ӯ дар ин муаррифии кӯтоҳи худ қайд кардааст, ки нусхаи мазкур соли 981 ҳ. қ. / 1573 м. китобат шуда ва аз 149 ҷузъ иборат аст, ки ҳар ҷузъ 2 саҳифа дорад ва дар ҳар саҳифа тақрибан 15 сатр мавҷуд аст. Мавсуф маҷмуи абёти девонро ҳудуди 4400 байт арзёбӣ кардааст. Муаррифии нусхаи мазкур аз ҷониби Д. Робертсон бо ҳамин андоза аст ва ҳеҷ таҳқиқи омӯзиши дигар дар боби вежагиҳои ин нусха ва қолабҳои шеърӣ он баён накардааст. Ӯ дар ин гузориши кӯтоҳ ба ношинохта мондани шахсияти Зиёуддини Хучандӣ ва ҳатто аз назари пажуҳишгари дақиққоре чун Э. Броун дур мондани ин шоир ишора кардааст [13, 103].

Нусхаи мазкур таҳти рақами Ог.2035 дар китобхонаи Донишгоҳи Кембриҷ нигоҳдорӣ шуда, тасвири электронии он дар ихтиёри соҳиби ин мақола ҳаст. Хаташ бисёр зебо ва хоноста ва матн он дар 2 ҷузъ (дар ҳар саҳифа) тарҳбандӣ шуда, ки барои мутолиа бисёр муносиб аст. Ба ҷуз чанд маврид дар маҷмуъ матн хушхон аст. Ин нусха бо байти зер оғоз шудааст:

*Лутфат ба ҳусн олами ҷонро камол дод,
Ишқат ба лутф ҳуҷраи дилро ҷамол дод [11, 1].*

Ва охирин байти он чунин аст:

*К-эй шуда аз ту равшан дидаи мулк,
Дидаи бахт бар ту равшан бод [11, 149].*

Дар «анҷома»-и ин нусха бо супориши Малик Абдуваҳҳоб аз ҷониби Абдуваҳҳоб ибни Абулмақорими Ҳичозӣ дар 20-уми моҳи раҷабӣ соли 981 ҳ. қ. / 1543 м. китобат шудани нусха зикр шудааст [11, 149].

А. Насриддинов бо тақя ба мақолаи Д. Робертсон таркиби жанрии девонро аз 132 қасида, 5 таркиббанд, 1 марсияи таркиббанд, 48 қитъа ва рубоӣ (бе ишора ба миқдор) донистааст [7,5]. Аммо баррасии ин нусха нишон дод, ки миқдори қасида 128 адад, таркиббанд 5 ва қитъа 46 адад буда, рубоӣ аслан дар ин матн вучуд надорад. Бо вучуди он ки нусхаи мазкур тамоми ашъори шоирро фаро нагирифта, аммо аҳамияти он фаровон аст, махсусан, хати хонои он метавонад дар тасҳеҳи девони шоир кӯмак кунад.

Гарчанде Д.Робертсон дар мақолаи худ таъкид кардааст, ки бо ҳама ҷустуҷӯ ҳеҷ нусхаи дигаре дар феҳристҳо аз девони Зиёуддини Хучандӣ пайдо накардааст [13, 103], хушбахтона бо пайдоиши феҳристҳо ва дастрасӣ ба нусхаҳои хаттии китобхонаҳои ҷаҳон имкон фароҳам омад, то нусхаи дигаре аз девони Зиёуддини Хучандӣ муаррифӣ шавад. Ин нусхаи №664 дар китобхонаи Кохи Гулистон аст, ки аз 261 саҳифа иборат мебошад (дар

хар саҳифа 29 ё 30 сатр мавҷуд аст). Андозаи нусхаи мазкур 21/28 буда, маҷмуи абёти он ҳудуди 7000 байт аст.

Навъи қоғази он «давлатободӣ»-ст, ки бештар дар Ҳинд сохта мешуд ва ҳамвортар аз қоғази кашмирӣ буд. Ин қоғаз аз ҷумлаи қоғазҳост, ки маъмулан китобҳои махсус бар рӯи он навишта мешуд [2, 161-165].

Котиби девон Ҳусайн ибни Юсуф мебошад, ки онро дар соли 666 ҳ.ш./1268 м. бо хати таълиқ* (тарассулнавис) китобат намудааст. Назму тартиб ва таносуби аҷзои ҳарфу калимаҳо, ки дар хатҳои дигар маъмуланд, дар таълиқ (тарассул ва девон) риоя намешавад. Ҷунони калимаҳо ва ҳарфҳо яхела нестанд ва гоҳе ғавсу гоҳ борики навишта мешавад. Хатти таълиқ агарчи дар оғоз барои китобати муросилоти давлатӣ ва танзими аҳкоми идорӣ ба қор мерафт, аммо баъдтар девони шоирон ва осори дигар низ бо он китобат шудааст. Начиб Моили Ҳиравӣ зимни ишора ба назокатҳои ин навъи хат таъкид мекунад, ки «хондани ҳуруф ва бозшиносии калимот дар хати таълиқ ниёз ба тааммули бештаре дорад, вале мусахҳеҳоне, ки ба тасҳеҳи асноди девонӣ, китобҳои тарассул ва муншаот мепардозанд ногузиранд, ки аз шеваи китобати ҳуруф ва калимот дар ин хат огоҳӣ ёбанд ва ин огоҳӣ бар асари муморисат ва бозхонии он хат таҳсил мешавад» [4, 107].

Сабаби зикри ин матлаб ба он хотир аст, ки шояд яке аз иллатҳои то кунун ба нашр нарасидани девони Зиёуддини Ҳучандӣ маҳз ба хати таълиқ навишта шудани он иртибот дошта бошад. Зеро душвории зиёде дар хониши матни имрӯз қадимтарини девон, яъне нусхаи Кохи Гулистон вуҷуд дорад, ки аз мусахҳеҳ диққат ва масъулияти зиёде талаб мекунад.

Дар девони Зиёуддини Ҳучандӣ илова бар хати таълиқ хати насх низ истифода шудааст. Дар саҳифаи аввали ин нусха бо хати насх 1 рубой ва 2 ғазал омадааст, ки бо хати матни асли тафовут дорад. Дар ин ғазалҳо таҳаллуси гӯянда низ зикр шудааст, ки маълум мешавад касе онро баъдан ба нусха афзудааст:

Рубой:

*Эй лаъли лабат таъназани оби зулол,
В-эй нури мунир пеши рӯят чу ҳилол.
Бар оташи ғам сипанди дил месӯзам
То дур шавад зи рӯи ту айни Камол [12].*

Ғазали аввал унвони «Сайфи Соғар гӯяд»-ро дошта ва ҷунин матлаъ дорад:

* Хати таълиқро “хати тарассул” ё “хати нома” низ мегӯянд. Таълиқ нахустин хати махсуси форсизабонон аст, ки аз таркиби ду хат “тавқеъ” ва “риқоъ” ба вуҷуд омада ва аз асри XI барои навиштани китобҳо аз он истифода мешудааст. Дар хати таълиқ аз аломатҳои арабӣ (а, и, у) истифода намешуд. Таълиқ хатти бисёр печида ва душворхон аст. Маъноии луғавии таълиқ дар овехтани чизе ба чизе аст ва сабаби ҷунин ном ниҳодани ин хат низ маҳз дар печидагӣ ва пайвасти навиштани ҳуруфи калимаҳо аст. Ҳангоми мутолиаи ҷунин ба назар мерасад, ки ҳарфҳои он бар рӯи қоғаз муаллақвор истодаанд. Вижагиҳои хати таълиқ он аст, ки дар ин хат илова бар якҷоя навиштани ҳарфҳои мунфасила, гоҳе ҷандин калимаро пайваста менависанд. Ин шеvaro, ки ба зарурати тезнависӣ эҷод шудааст, шикастаи таълиқ низ мегӯянд. Аммо Моили Ҳиравӣ дар ин замина андешаи дигарро матраҳ мекунад, ки “котибон ва муншиён дар китобати аҳком, фаромин, тарассулот ва муншаот хаттеро ба қор мебарданд, ки тағйир ва табдили он муяссар ва осон набуд. Зеро дар бештари тарассулот, муншаот ва фаромин нукоте забт мешуд, ки аз ҷумлаи румуз ва асрори девонӣ ва ҳукуматӣ буд. Аз ин рӯ, китобати асноди мазкур ба хате ниёз дошт, ки ба осонӣ дар дасти тасарруф наафтад [4, 107-108].

*Сураи фотиҳаи рӯи туро ҳар ки бидид,
«Қулҳуваллоҳу аҳад» хонду бар он рӯй дамид [12].*

Ғазал аз 8 байт иборат буда байти мақтаи он чунин аст:

*Ҳар замон оташи ишқи ту фузун бодо Сайф,
К-он* чашмаи ҳама хун аст, ки дар хок чакид [12].*

Ғазали дигар, ки унвони «Ҳусайнирост» дорад, бо чунин байт оғоз мешавад:

Эй асари ҷалоли ту гоҳ ризову гаҳ сахат,
Ҳукми ту рафта беҳато в-амри ту буда безалат.*

Ин ғазал аз 7 байт иборат буда, мақтааш чунин аст:

*Банда Ҳусайнӣ ин қадар ҳам ба инояти ту ғуфт
В-арна баёни ҳамди ту кас накунад бад-ин наमत [12].*

Дар хошияи саҳифаи якум чанд муҳр вучуд дорад, ки нишон медиҳад нусхаи мазкур дар тӯли мавҷудияташ ба 4 нафар тааллуқ доштааст:

1. Аллоҳ ҳасбунӣ ман катаба Абубакр ибни Рустам ибни Аҳмади Шервонӣ (Аҳмад ибни Мустафо ал-ҳоким);

2. Истаҳсабал фақир Шараф ғафаралаҳу;

3. Истаҳсабал фақир Ориф Шарафзода 1178 ҳ.к/1764 м.;

4. Ал-фақир Абдурраҳим, ҳафти ҷамодиюлаввали 943 ҳ. қ./1536 м. [9, 730-732].

Дар баробари инҳо муҳри дигаре ҳам мавҷуд аст, ки таърихи ворид шудани девонро ба китобхонаи Кохи Гулистон нишон медиҳад. Дар болои сафҳаи дувуми нусхаи мазкур, ки бевосита девони шоир оғоз мешавад муҳри Носириддиншоҳи Қочор (1831-1896) низ сабт шудааст.

Девон бо қасидаи зерини оғоз гардида:

*Рӯят ба ҳусн олами ҷонро камол дод,
Ишқат ба лутф чехраи дилро ҷамол дод [12, 1], –*

ва бо абёти зерин ба итмом мерасад:

*Офтобо ба шарафхонаи хеш ойу бипош
Нур бар халқ, к-аз истора наёяд моҳӣ.
Эҳтимоли аҳаде монеу дофеъ набувад
Инчунин доҳияро ғайри ту шоҳе доҳӣ [12, 303].*

Тартиби ҷобачогузории қолабҳои шеърӣ дар нусхаи мазкур чунин аст, ки аввал қасидаҳоро дарҷ карда ва дар миён таркиббандҳоро низ овардааст. Дар маҷмӯъ, 176 қасида ва 5 таркиббанд дар ин қисмат ҷой доранд. Шумораи абёти қасоиди Зиёуддини Хучандӣ якнавохт набуда, вобаста ба мавзӯи мавриди назар ҳаҷми абёт каму зиёд шудааст. Ончи аз таҳлили омории абёти қасоиди шоир ба даст меояд, ин аст, ки бештар қасоиди шоир аз 29 то 37 байтӣ мебошанд. Вале қасидаҳои 21 ва 60-байтӣ ҳам дорад.

Як нуктаи муҳим дар мавриди қасоиди Зиёуддини Хучандӣ он аст, ки дар девони шоир ашъор ба ин ва ё он мамдуҳ дар як ҷо ҷамъоварӣ ва паси ҳам қарор гирифтаанд. Яъне, аз мадҳу ситоиши ягон амир то марсия паси ҳам дар девони ӯ омадаанд, ки ин кор таҳқиқ дар ин заминаро осонтар мекунад ва баёнгари диққати зиёди муаллиф ва ё котиби ашъори Зиёуддини Хучандӣ аст.

Пас аз қасидаву таркиббандҳо ғазалҳо оварда шудаанд, ки агарчи теъдодашон ҳамагӣ 6 адад аст, вале ин миқдор ҳам намоёнгари ҳунари шоирӣ ва тавоноии муаллиф дар сурудани ин қолаби шеърӣ аст.

* дар нусха чунин омадааст

* ғазаб, қаҳр

Дар девони шоир ҳамчунин 99 қитъа фароҳам омада ва дар онҳо бештар мазмунҳое чун мадҳ, марсия, васф, ҳачв, луғаз, панду насихат ва амсоли ин баён гардидаанд. Қитъаҳои шоир пас аз қасоиди ӯ аз лиҳози ҳунари арзишҳои фаровон дошта, истеъдоди шоирро дар эҷоди ин қолаби шеър нишон медиҳанд, вале бебаҳс маҳорати шоир бештар дар қасидаҳои ҷилва кардааст. Як нуктаи муҳим дар ин замина он аст, ки дар нусхаи мазкур пас аз қитъаҳо ашъори шоирони ҳамасри Зиёуддини Хучандӣ, ки дар васфи ӯ сурудаанд, низ китобат шудаанд. Чунин тартиби ҷобачогузори ашъор дар девони дигар адибон, аз ҷумла Сайфуддини Исфараңгӣ ҳам мушоҳида мешавад(3).

Зиёуддини Хучандӣ асосан шоири қасидаасаро буд, вале бо вучуди ин дар «Девон»-и ӯ 165 рубой мавҷуд аст, ки дар ин қолаби шеър низ таъби баланди ӯ ошкор аст. Дар рубоӣҳои шоир мавзӯе аз қабилҳои мадҳ, ҳачв, ҳасби ҳол, ишқ ва амсоли ин баён шудааст.

Ин девон бо рубоӣҳои зерин ба итмом мерасад:

Чун шаҳсаду сӣ гузашту як ҳафти дигар,

Аз муддати соли ҳичрати пайғамбар.

Моро зи атои Ҳақ ҳамин сол андар

Аз олима духтар омад аз ҳур писар [12, 296].

Пас аз ин рубоӣ 3 қасидаи дигар дар мадҳи Садри Кабир Баҳоуддин, Имоуддини Сипаҳсолор ва Ҳоҷа Имодушшариа Низому-л-ҳақ ва-д-дин китобат шуда, ки охири қасида нотамо аст. Пас аз 3 сафҳаи наонавишта ду қасидаи дигар, ки яке дар ҳаққи Сайфиддини Исфараңгӣ ва дигаре Ҳоҷӣ Чалоли Лорандӣ аст, китобат гардидаанд.

Дар охири нусха котиб Ҳасан ибни Юсуф марҳум Ҳисомиддин Ҳофиз мулаққаб ба Низом зикр шуда ва санаи китобат 10-уми моҳи раҷаби соли 666 ҳ.ш. (1268м.) сабт шудааст. Хати ду қасидаи охир ва «анҷома»-и нусха бо матни асли тафовут дорад.

Ҳамон гуна, ки зикр шуд, матни девон бисёр душворхон аст, ки ба чанд омил дар ин замина метавон ишора кард:

1. Шакли ҳархелаи ҳарфҳо, яъне гоҳе тарзи навишти ҳарфҳо дар саҳифаҳои гуногуни ин нусха бо ҳамдигар монанд нест ва ин хонандаро ба мушкили дар хондани матн мувҷеҳ мекунад.
2. Камнукта будани нусха аз нозуқиҳои дигари он ба шумор меравад. Дар мавридҳои зиёде нукта вучуд надорад ва ин омил низ хондани матнро то ҳадде душвор месозад.
3. Калимаҳое, ки бояд ҷудо навишта шаванд дар аксар маврид якҷоя навишта шудаанд, ки ин омил низ дар хондани матн мушкили эҷод мекунад. Мисол «ба» ҳамеша якҷоя навишта шудааст «бахусн», «балутф»...
4. Ҳарфи «Г» дар шакли «К» китобат шудааст.
5. Ҳарфҳои «Б» ва «П» ҳар ду бе нукта навишта шудаанд.
6. Шакли навишти «ки» 5-6 хел аст.

Мушкилоти дигаре низ дар шакли навиштори ин нусха вучуд доранд, ки зикри ҳамаи онҳо аз ҳавсалаи ин мақола берун аст.

Он чи аз муқоисаи ин ду нусха ба даст меояд, ин аст, ки нусхаи китобхонаи Кохи Гулистон ҳам аз ҷиҳати замон ва ҳам аз лиҳози фарогирии ашъори Зиёуддини Хучандӣ арзиши бештар дорад. Агарчи ин нусха ба далели истифодаи хати таълиқ печида ва душворхон аст, аммо 2600 байт зиёд аз абёти нусхаи китобхонаи Донишгоҳи Кембрич дорад. Агар дар нусхаи Кохи Гулистон миқдори қасида 174 адад бошад, дар нусхаи Кембрич 128 қасида мавҷуд аст ҳалос. Дар ҳар ду нусха қасидаҳо дар аввали девон омада, аммо тартиби ҷойгиршавии онҳо аз ҳам фарқ доранд. То қасидаи 65 қасидаҳо аз рӯи тартиби ҷобачогузорӣ монандӣ доранд, вале баъд аз ин тартиб риоят нашудааст. Миқдори

қобили мулоҳизае аз қасидаҳо (46 адад), ки дар нусхаи Кохи Гулистон ҳаст, дар нусхаи Кембрич мушоҳида намешавад. Дар боби қитъаҳо низ вазъ чунин аст. Дар нусхаи Кохи Гулистон адади қитъа ба 100 мерасад, аммо дар нусхаи дувум ҳамагӣ 46 адад аст. Дар нусхаи аввал 6 ғазал ва 165 рубой дар нусхаи Донишгоҳи Кембрич тамоман вучуд надорад. Аммо кам будани байт ё мавҷуд набудани баъзе аз қолабҳои шеърӣ дар ин нусха арзиши онро тамоман аз байн намебарад. Зеро танҳо ҳамин нусха аст, ки ба тасҳеҳи нусхаи Кохи Гулистон ва абёти ноҳонаи он метавонад кӯмаки фаровон расонад. Илова бар ин баъзе аз гунаҳое, ки дар нусхаи Донишгоҳи Кембрич вучуд дорад, мақбултар ва ба мантиқ наздиктар аст. Ба ин хотир, мавҷудияти ҳар ду нусха имкон медиҳад, то тасҳеҳи матни девони Зиёуддини Хучандӣ ҳарчи зудтар падида ва барои алоқамандони шеърӣ адаби форсӣ пешниҳод гардад.

Дар Китобхонаи Маҷлис (Эрон) ду нусхаи хаттӣ, ки таҳти шумораҳои 7828/6 ва 12644 ниғадорӣ мешавад, ба номи Зиёуддини Форсии Хучандӣ сабт шуда ва ҳамчун девони ӯ муаррифӣ гардидааст. Аммо Абулфазл Муродӣ зимни баррасии ин ду нусха ба натиҷае расидааст, ки ҳарду иштибоҳан ба ин шоир нисбат дода шудаанд. Дар асл, бар асоси таҳқиқи ӯ нусхаҳои мазкур ба Камоли Хучандӣ тааллуқ доранд, зеро дар таркиби ғазалҳо таҳаллуси «Камол» бевосита зикр шуда ва дар нусхаҳои дигари девони ин шоир низ он ашъор мавҷуданд [5]. Дар маҷмӯъ, то кунун ба ҷуз ду нусхае, ки муаррифӣ гардид нусхаҳои дигаре аз девони Зиёуддини Хучандӣ шинохта нашудааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Авҳади Балёнӣ, Тақиюддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасотул-орифин / Авҳади Балёнӣ, Тақиюддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. – Техрон, 1389. – 5493 с. ҷ. 4.*
2. *Азимӣ Ҳабибуллоҳ. Қоғаз дар нусхашиносӣ ва китобатпардозии нусахи хаттӣ // Оинаи мерос, 1387. – №42. - С.161-185.*
3. *Исфараңғӣ, Сайфулдин. Девон / Сайфулдини Исфараңғӣ; таҳиягар ва муаллифи пешгуфтор, лугот ва тавзеҳот Субҳони Аъзамзод. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 832 с.*
4. *Моили Ҳиравӣ, Наҷиб. Нақду тасҳеҳи мутун / Наҷиб Моили Ҳиравӣ. – Ҳирот, 1402. – 472 с.*
5. *Муродӣ, Абулфазл. Пажӯҳише дар асолат ва таборииносии ду нусха аз нусхаҳои хаттии мунтасаб ба Зиёуддин Хучандӣ Порсӣ ва баррасии иртиботи он бо Камоли Хучандӣ.//Пажӯҳиномаи нусхаииносии мутуни назму насри форсӣ, 1395. – №2. - С.127-146.*
6. *Насриддин Абдуманнон. Тазкираи шуарои Хучанд / Абдуманнони Насриддин. – Техрон, 1387. – 378 с.*
7. *Насриддин Абдуманнон. Зиёуддин Хучандӣ [Форсӣ] ва осори ӯ.// Номаи Донишгоҳ. – Хучанд. – 2010. – №1[21]. – С. 3-12.*
8. *Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ /Саид Нафисӣ. – Техрон, 1363. – Ҷ. 1.- 664 с.*
9. *Отобой, Бадрӣ. Феҳристи девонҳои хаттии Китобхонаи Салтанатӣ. – Техрон, 1335.*
10. *Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ. 1 /Забехуллоҳ Сафо. – Техрон, 1367. – 1128 с.*
11. *Форсӣ, Зиё. Девон. Нусхаи шумораи 2035 китобхонаи Донишгоҳи Кембрич. - 149 с.*
12. *Порсӣ, Зиёуддин. Девон. Нусхаи №664 Китобхонаи Кохи Гулистон. - 303 с.*
13. *D.S.Robertson. A Forgotten Persian poet of the Thirteenth century. - Journal of the Royal Asiatic Society, №1/2. – Англи 1951. – С. 103.*

REFERENCES:

1. *Avhadi Balyoni, Taknuddin Muhammad ibn Muhammad. Arafot-ul-oshikin va arasotul-orifin / Avhadi Balyoni, Taknuddin Muhammad ibn Muhammad. – Tehran, 1389. – 5493 pp. v. 4.*

2. Azimi Habibullo. *Paper in Copywriting and Librarian Copywriting* // *Heritage mirror*, 1387. – №42. PP.161-185
3. Isfarangi, Sayfuddin. *Divan / Sayfuddini Isfarangi; editor and author of introduction, vocabulary and explanation of Subhoni A'zamzod*. – Khujand: Khuroson, 2017. – 832 pp.
4. Moili Hiravi, Najib. *Proofreading of the text / Najib Moili Hiravi – Hirot*, 1402. – 472 pp.
5. Murodi Abulfazl. *Research on the Authenticity and genealogy of two Manuscripts attributed to Ziyauddin Khujandi Porsi and Examining its Relationship with Kamoli Khujandi. // A study of the copy of Persian poetry and prose*, 1395. – №2. PP.127-146
6. Nasriddin Abdumannon. *Picture of Khujand' Poets / Abdumannoni Nasriddin*. – Tehran, 1387. – 378 pp.
7. Nasriddin Abdumannon. *Ziyauddin Khujandi [Forsi] and his Creative Work* // *Bulletin of University*. – Khujand. – 2010. – №1[21]. – PP. 3-12.
8. Nafisi, Said. *History of Poetry and Prose in Iran and in Persian Language /Said Nafisi*. – Tehran, 1363. – V. 1.-664 pp.
9. Otoboy Badri. *List of Manuscripts of the Royal Library*. – Tehran, 1335.
10. Safo Zabehullo. *History of Literature in Iran. V. 1 / Zabehullo Safo*. – Tehran, 1367.–1128 pp.
11. Forsi, Ziyu. *Divan. Copy of 2035 number of the Library of Cambridge University*. -149 pp.
12. Porsi, Ziyuddin. *Divan. Copy of №664 of the Library of Kohi Guliston*.-303 pp.
13. D.S. Robertson. *A Forgotten Persian Poet of the Thirteenth Century*. - *Journal of the Royal Asiatic Society*, №1/2. – April 1951. – PP. 103.